

Коротун В. І.

Новицька Н. В.

НЕЛЕГАЛЬНИЙ РИНОК АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ СТАТИСТИЧНОЇ ОЦІНКИ

У статті узагальнено основні методики оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв, проведено їх класифікацію, визначено переваги та недоліки, зроблено висновки про доцільність одночасного застосування кількох методик, імплементація яких у вітчизняну практику оподаткування дозволить розробити ряд заходів щодо скорочення нелегального ринку алкогольних напоїв.

***Ключові слова:** нелегальний ринок алкогольних напоїв, нелегальне споживання алкогольних напоїв, необліковані алкогольні напої, концепція податкових розривів, акцизний податок*

Коротун В. И.

Новицкая Н. В.

ТЕНЕВОЙ СЕКТОР РЫНКА АЛКОГОЛЬНЫХ НАПИТКОВ УКРАИНЫ: ПРОБЛЕМЫ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ

В статье обобщены основные методики оценки нелегального рынка алкогольных напитков, проведена их классификация, определены преимущества и недостатки, сделаны выводы о целесообразности одновременного применения нескольких методик, выполнение которых в отечественную практику налогообложения позволит разработать ряд мер по сокращению нелегального рынка алкогольных напитков

***Ключевые слова:** нелегальный рынок алкогольных напитков, нелегальное потребление алкогольных напитков, неучтенные алкогольные напитки, концепция налоговых разрывов, акцизный налог*

Korotun V. I.

Novytska N. V.

THE SHADOW SECTOR OF MARKET OF ALCOHOL

BEVERAGES IN UKRAINE: PROBLEMS OF STATISTICAL ASSESSMENT

The article is devoted to generalize the basic methodology for assessing illegal alcohol market, held classification, identified advantages and disadvantages, conclusions on the feasibility of simultaneous application of several techniques, implementation of which the national tax practice will develop a series of measures to reduce illegal alcohol market.

Keywords: *illegal market of alcohol, illegal consumption of alcohol, unrecorded alcohol, the concept of tax gaps, excise tax*

Постановка проблеми. В період тривалих податкових трансформацій в Україні, які мають на меті підвищення фіскальної ефективності податків та забезпечення збалансованості бюджету, надзвичайно своєчасними є питання, пов'язані з розробкою методики оцінки та шляхів скорочення нелегального ринку алкогольних напоїв України. Це дозволить не збільшуючи загального податкового навантаження суттєво підвищити податкові надходження акцизного податку. Крім цього потрібно зазначити, що неефективні заходи протидії нелегальному обігу алкогольних напоїв окрім значних втрат податкових надходжень акцизного податку зумовлюють також значні ризики для здоров'я населення та громадського порядку. Адже алкогольні напої, придбані поза легальним ринком часто містять небезпечні хімічні речовини, такі як: метанол, ізопропіловий спирт та ін., які викликають токсичний гепатит, сліпоту і смерть. А контрабанда алкогольних напоїв часто пов'язана з іншими видами незаконної діяльності, включаючи контрабанду наркотиків, проституцію, насильство, відмивання грошей і тероризм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Нині розроблено значну кількість методів оцінки розмірів тіньового сектору економіки в цілому [1; 2; 3] та нелегального ринку алкогольних напоїв зокрема [4; 5; 6]. Проте вся різноаспектність цих методів базується на аналізі лише окремих та обмежених

її проявів. Через це отримані результати аналізу часто піддаються жорсткій критиці з огляду на об'єктивну реальність. У зв'язку з цим метою даної статті є аналіз, систематизація, класифікація методичного забезпечення оцінки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв в Україні, виділення переваг та недоліків, для з'ясування найбільш сучасних та ефективних, імплементація яких дозволить розробити ряд заходів щодо скорочення його розмірів.

В першу чергу варто відмітити, що під нелегальним ринком алкогольних напоїв розуміється ринок, який заборонений законом та обслуговує потреби тіньової економіки, що є несанкціонованою господарською діяльністю [7]. Нелегальний ринок алкогольних напоїв передбачає обіг необлікованих алкогольних напоїв, тих що не відображаються в офіційній статистиці та неоподатковуваних, основними видами з яких є: контрабандні; контрафактні; алкогольні напої власного виробництва; сурогатні; алкогольні напої отримані внаслідок шахрайства; транскордонні покупки.

Для цілей даної роботи обсяг нелегального ринку алкогольних напоїв ($HP_{ан}$) буде визначатись як сума обсягів незаконного виробництва (HB), імпорту на митну територію України (HI) та реалізації поза легальною торгівельною мережею ($P_{плтм}$).

$$HP_{ан} = HB + HI + P_{плтм} \quad (1)$$

А частку нелегального ринку алкогольних напоїв ($Ч_{нр}$) варто визначати як

$$Ч_{нр} = \frac{HP_{ан}}{ЗС} \cdot 100 \%, \quad (2)$$

$ЗС$ – загальне споживання алкогольних напоїв.

Варто зазначити, що особливості об'єкта дослідження та відсутність єдиної офіційно затвердженої методики оцінки обсягів нелегального ринку та його частки зумовлюють необхідність використання декількох взаємодоповнюючих методик оцінки. Для чіткої структуризації, виділення переваг та недоліків необхідним є проведення їх класифікації (рис. 1). Основним критерієм, за яким варто класифікувати методики є критерій

особливості предмету дослідження, а саме те, що автори розуміють під нелегальним ринком. Так, окремі автори методик орієнтуються лише на протизаконну діяльність [5]. Відмітимо, що протизаконна діяльність є складовою тіньової економіки, що базується на господарській діяльності, яка в принципі повинна враховуватись та контролюватись державою, а також оподатковуватись.

Решта методик спрямована на оцінку обсягів тіньової економіки, сформованої легальною господарською діяльністю, яке не піддається оподаткуванню, тобто мають місце факти ухилення від оподаткування. Яскравим прикладом такої діяльності є виробництво алкогольної продукції та тютюнових виробів незареєстрованими у встановленому порядку виробниками.

Рис. 1. Класифікація методик оцінки тіньового сектору

Джерело: розроблено на основі [3; 4; 5; 6; 8; 9]

Іншим критерієм класифікації методик є методи дослідження. За цим критерієм методики поділяються на ті, що базуються на мікрометодах та макрометодах. В методиках, що базуються на мікрометодах використовуються різного роду опитування. Респондентами можуть бути як

споживачі підакцизної продукції, так і експерти (працівники підприємств сфери). Мікрометоди характеризуються безпосередністю в інформаційних потоках, тому їх ще можна назвати прямими. У разі оцінки обсягів тіньового сектору алкогольних напоїв на основі опитувань їх споживачів за висновками білоруських дослідників варто зважати на те, що відповіді респондентів значною мірою залежать від їх психології, формулювання питань і обставин дослідження. Окрім цього, результати також можуть містити суттєві суперечності, до яких варто віднести те, що дослідження обсягів споживання алкогольних напоїв з використанням цього методу можна отримати дані, що є навіть нижчими за офіційні рівні споживання. Зниження тяжкості негативних проблем при опитуванні загальнолюдська особливість [8].

На відміну від мікрометодів, особливістю макрометодів є використання у якості інформаційної бази макропоказників. У більшості випадків оцінка здійснюється з використанням балансового методу, який базується на порівнянні різних показників однієї предметної області, враховуючи наявність казуальності між ними, а також шляхом зіставлення значень одного показника, виміряного різними методами. Методологічною основою більшості методик оцінки, заснованих на макрометодах є метод розбіжностей. Суть цього методу полягає в тому, що індикатор тіньової економіки розраховується як розбіжність між витратами та доходами, а також різниця доходів оцінених різними способами. Наприклад, аналізується різниця між ВВП, розрахованим за виробничим та розподільчим методами та методом кінцевого використання [10]. Джерелом даних про сукупний дохід є податкова інформація, а про витрати – спеціально організовані дослідження. Отже, можна зазначити, що специфіка макрометодів, а саме оперування інтегральними показниками, зумовлює дещо завищену оцінку частки нелегального ринку. Водночас використання мікрометодів – занижену оцінку, що пояснюється неповнотою використовуваної інформації, можливістю її завідомого викривлення [6]. Зважаючи на значні недоліки у застосуванні мікрометодів для оцінки обсягів нелегального ринку

алкогольних напоїв необхідно більш детально дослідити макрометоди. Вважаємо за доцільне використовувати декілька з них, для отримання частки нелегального ринку в певному інтервалі. Але оскільки в Україні відсутня єдина методична основа для цього на фоні значної кількості апробованих підходів у зарубіжній практиці, тому вбачаємо доцільним проаналізувати макрометоди оцінки, що використовуються окремими країнами світу з одночасним визначенням можливостей їхньої адаптації до вітчизняних реалій.

Так, у Великобританії використовується розроблена спеціалістами фіскальних органів методика оцінки частки тіньового сектору ринку підакцизних товарів на основі концепції податкових розривів, що відповідає методології статистичної служби і постійно вдосконалюється [7]. Методика заснована на концепції „податкового розриву”, який визначається як різниця між податками, що фактично надійшли до бюджету і податками, які повинні бути сплачені (теоретичне податкове зобов’язання). Теоретичне податкове зобов’язання – сплачені податки за умови, що всі громадяни і компанії погодилися з діючим податковим законодавством, а також порядком їх сплати, затвердженим HMRC.

Сукупні теоретичні податкові зобов’язання розраховуються як податковий розрив плюс мобілізовані податкові надходження. За іншим визначенням податковий розрив – це сума втрат податкових надходжень через неплатежі, використання схем ухилення від сплати податків, удавані угоди, помилки, невжиття належних заходів, ухилення від сплати податків, тіньову економіку та організовану злочинність. Визначається як різниця між сумою податків, що є фактично сплаченими, і сумою податків, які теоретично повинні бути сплачені. Спочатку оцінюється загальний обсяг споживання (СС), від якого потім віднімається законне споживання (ЗС). В даному випадку інформаційною базою для визначення рівня законного споживання виступають дані декларацій з акцизного податку, які подаються платниками податків до фіскальних органів.

Отриманий результат є обсягом нелегального ринку алкогольних напоїв (НЛС):

$$НЛС = СС - ЛС \quad (3)$$

Дане рівняння дозволяє оцінити обсяг товарів, що надходять до кінцевого споживача через нелегальний ринок. Для розрахунку частки нелегального ринку, споживання ділиться на сукупне та легальне.

Для отримання вартісних показників втрат податкових надходжень від незаконного споживання використовуються дані стосовно ставок акцизу та ПДВ. Тоді втрати податкових надходжень (ПВ) розраховують за формулою:

$$ПВ = ТС \cdot С_{АН} + (Q_{IL} \cdot (Ц_{АН} \cdot ПДВ_{ч})), \quad (4)$$

де $С_{АН}$ – ставка акцизного податку на алкогольні напої;

Q_{IL} – обсяг реалізації алкогольних напоїв на нелегальному ринку;

$Ц_{АН}$ – середня ціна алкогольних напоїв;

$ПДВ_{ч}$ – частка ПДВ в роздрібній ціні.

Загальний (сукупний) обсяг споживання оцінюється з використанням аналізу кінцевих споживчих витрат домогосподарств. Загальний обсяг споживання алкогольних напоїв (ЗС) визначається як сума споживання алкогольних напоїв всередині країни (ВС) та обсягу транскордонних закупівель (ТЗ):

$$СС = ВС + ТЗ \quad (5)$$

Загальний рівень споживання алкогольних напоїв всередині країни (ВС) розраховуються на основі даних щодо: кількості спожитих алкогольних напоїв; середніх цін на алкогольні напої¹; середньої кількості людей у домогосподарстві²; кількості дорослого населення (18+) в домогосподарстві; підвищуючого (коригуючого) коефіцієнту. В такому випадку формула отримує вигляд:

$$ВС = \frac{СС_{дом} \cdot ЧН \cdot КК}{СЧ_{дом}}, \quad (5)$$

---

¹ Середні витрати домогосподарств перетворюється в обсяг їх споживання використовуючи середню ціну алкогольних напоїв

² Середні витрати на алкогольні напої на домогосподарство потім перетворюються в середні на одну особу, шляхом ділення на середнє число дорослих у домашньому господарстві

де $CC_{дом}$ – середнє споживання алкогольних напоїв домогосподарством;
 $СК_{дом}$ – середня кїлькїсть дорослого населення в домогосподарствї;
 $ЧН$ – чисельнїсть дорослого населення у країні.
 $КК$ – коригуючий коефіцієнт.

Останнїй показник ($КК$) розраховується шляхом порївняння споживання алкогольних напоїв у базовому роцї та незалежних оцїнок цього показника. Для цього приймають до уваги перїод, у якому, як вважається, частка тїньового ринку алкоголю була найменшою. З метою зменшення похибки вїбїрки, пїдвищуючий коефіцієнт визначається шляхом усереднення даних за три послїдовнї роки.

Обсяги транскордонних закупївель визначаються за формулою:

$$TZ = I_{АН} + I_{ТЗ} + ЗМТ, \quad (6)$$

де $I_{АН}$ – алкоголнї напої, придбанї за кордоном;

$I_{ТЗ}$ – алкоголнї напої, придбанї на бортах пасажирського транспорту;

$ЗМТ$ – алкоголнї напої, придбанї у зонах безмитної торгївлї.

Використання даної методики уможливорює здїйснення розрахункїв також податкових розривїв з акцизного податку і на їншї пїдакцизнї товари: пиво, тютюновї вироби та нафтопродукти. Можливїсть адаптацїї даної методики до вїтчизняної практики оподаткування визначається повнотою статичної їнформацїї Державної служби статистики України, при чому це стосується ї решти методик.

У зв'язку з цим методика оцїнки частки нелегального на основї концепцїї податкових розривїв має певнї недолїки, зумовленї такими факторами:

– похибка вїбїрки, що виникає через те, що оцїнки спираються на їнформацїю, отриману з вїбїркових спостережень за окремими домогосподарствами, а не з усїєї генеральної сукупностї споживачїв алкогольних напоїв (або тютюнових виробїв). Вказанї обставини можуть призвести до випадкових коливань з року в рік в оцїнках податкових розривїв, якї не вїдображають фактичнї змїни розмїру частки тїньового

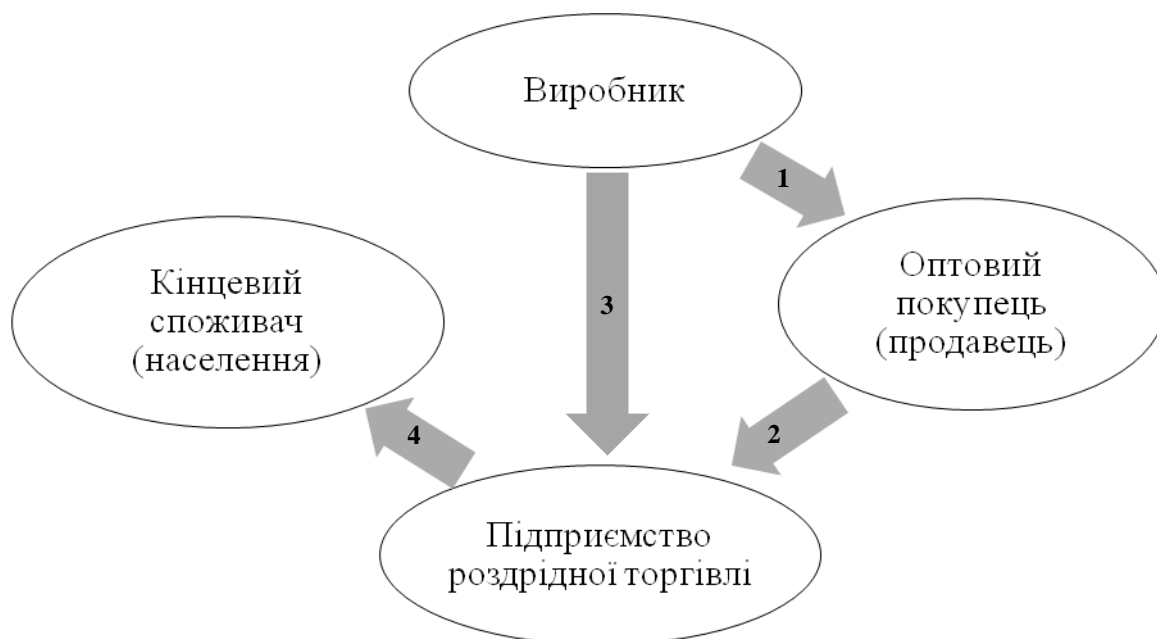

сектору;

– зсув або систематична помилка: систематичні помилки в припущеннях, які здійснюються при моделюванні, призводять до оцінок, які постійно або дуже низькі, або дуже високі (наприклад, припущення, зроблені для коригування заниження споживання тютюнових виробів та алкогольних напоїв можуть бути більшими або меншими за фактичний рівень);

У разі, якщо методика буде адаптовуватись до вітчизняної практики оподаткування варто зважати на те, що виникнуть деякі ускладнення з обчисленням підвищуючого коефіцієнта (KK) в рамках визначення обсягу споживання алкогольних напоїв всередині країни. Оскільки розрахунок коефіцієнта базується на принципі спадкоємності, який передбачає при оцінці тіньового сектору поточного року врахування оцінок, здійснених в минулих періодах.

Розглянувши методику оцінки частки нелегального ринку алкогольних напоїв на основі концепції податкових розривів, варто дослідити методику засновану на методі розбіжностей. Для її адаптації для оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв необхідно розглянути ланцюг учасників цього ринку (рис. 2).

Рис. 2. Ланцюг учасників ринку алкогольних напоїв

Джерело: складено авторами

Зв'язок 1) відображає реалізацію вироблених алкогольних напоїв оптовому покупцю. Варто зважати також на те, що частина продукції передається на виробничі запаси. Також необхідно зазначити, що виробник може бути одночасно і оптовим продавцем (покупцем) придбаваючи ліцензію на оптовий продаж алкогольних напоїв (зв'язок 3). Зазвичай це відбувається перед очікуваним підвищенням ставок акцизного податку та підняттям мінімальних роздрібних цін на алкогольні напої. Зв'язок 2) показує реалізацію продукції оптовими продавцями підприємствам роздрібною торгівлі (частина продукції залишається у виробничих запасах), а 4) – кінцевим споживачам.

З використанням методу розбіжностей обсяг нелегального ринку алкогольних напоїв буде розраховуватися як сума розбіжностей, розрахована на кожному етапі руху товарів між учасниками.

$$HP = HP_{1)} + HP_{2)} + HP_{4)} \quad (8)$$

$HP_{1)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між статистичними даними щодо діяльності виробників та оптових продавців;

$HP_{2)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між статистичними даними щодо діяльності оптових покупців (продавців) та підприємств роздрібною торгівлі;

$HP_{4)}$ – нелегальний ринок оцінений як розбіжність між діяльністю підприємств роздрібною торгівлі та даними опитувань щодо обсягу споживання алкогольних напоїв населенням.

Зіставляючи нелегальний ринок та загальне споживання алкогольних напоїв можна отримати частку нелегального ринку алкогольних напоїв вітчизняного виробництва.

Наведена методика не позбавлена певних недоліків у використанні. Так, враховуючи застосування в розрахунках макропоказників, результати містять значну похибку й відображають лише приблизні межі обсягів тіньового сектору. Приведений перелік статистичної інформації щодо

України не є вичерпним і може (і повинен) бути розширений в тому числі і показниками, інформація за якими знаходиться у розпорядженні фіскальних органів, зокрема це стосується даних декларацій акцизного податку, форм, 1-РС, 2-РС, 3-РС, 1-ОА, 1-ОТ та ін.

Вітчизняні науковці пропонують подібний підхід до оцінки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв, що ґрунтується на даних реалізації алкогольних напоїв у роздрібній торгівлі. Вихідними даними для розрахунку є кількість населення, легальний продаж горілки та лікєро-горілочаних виробів у торговій мережі і мережі ресторанного господарства, а також загальноовизнана оцінка обсягів тіньового ринку у базовому році (2008 р.). Причому розробники методики, відштовхуючись від думки більшості експертів ринку, приймають, що обсяг нелегального обороту у 2008 р. складав 20 %. Обсяг нелегального споживання визначається як різниця між загальним споживанням і легальним продажем у торговій мережі і мережі ресторанного господарства. В основі розрахунку частки тіньового ринку лежить висунута теза про те, що споживання алкогольних напоїв змінюється пропорційно до кількості населення. Тому знаючи обсяг споживання алкогольних напоїв у базовому році і кількість населення у звітному році, можна визначити приблизні обсяги споживання алкоголю у звітному році [4, с. 5–6].

Як було зазначено вище процес виробництва і обігу алкогольних напоїв передбачає значну кількість учасників: виробників (імпортерів); оптових покупців (продавців); підприємств роздрібної торгівлі; роздрібних покупців (населення). На кожному етапі виробництва та обігу алкогольних напоїв та/або тютюнових виробів присутні ризики тіньової діяльності. Тобто нелегальний ринок у даній сфері включає дві складові: нелегальне виробництво та споживання нелегальних алкогольних напоїв. Тому достовірна та об'єктивна оцінка частки нелегального ринку алкогольних напоїв уможлиблюється лише при врахуванні всіх етапів обігу підакцизної продукції. Водночас в методиці концентрується увага лише на нелегальному

споживанні. Крім цього, доцільним є підтвердження природи взаємозв'язку загального обсягу споживання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) та кількості населення в країні шляхом проведення кореляційно-регресійного аналізу. Також варто уточнити, що обсяги споживання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) залежать скоріше не від кількості населення, а від його вікової та гендерної структури, що, дійсно, змінюється поступово та повільно. Дана особливість актуалізує необхідність з певною періодичністю проводити аналіз структурних зрушень за даними показниками.

Передбачає врахування динаміки наявного населення й другий запропонований підхід. Автори методики проводять розрахунок обсягів тіньового ринку алкогольної продукції на основі офіційних даних про виробництво, експорт та імпорт алкогольних напоїв. Розрахунок передбачає, що перехідні запаси на кінець року готової продукції у виробників і в торгівлі залишаються приблизно однаковими, а вся реалізована на внутрішньому ринку продукція споживається. Тобто нелегальне споживання розраховується різницею загального обсягу споживання та легального, попередньо визначеного як суми обсягів виробництва та імпорту з вирахуванням обсягів експорту [4, с. 13].

Для формулювання остаточних висновків можливо використовувати три варіанти обробки отриманих оцінок: 1) вибір з двох підходів одного і орієнтування лише на його результати; 2) усереднення результатів; 3) на основі наявної додаткової інформації вибір найбільш реальної оцінки нелегального ринку.

Достатньо цікавою є методика, яка базується на середньому рівні споживання алкогольних напоїв на душу населення за даними ВООЗ і дозволяє з використанням методу розбіжностей визначати нелегальний ринок підакцизних товарів. За цією методикою нині оцінюють нелегальний ринок алкогольних напоїв в Казахстані. Варто зазначити, що використання такого підходу також не дозволяє говорити про високу точність отримуваних результатів, адже фахівці ВООЗ при визначенні загального показника

споживання також враховують споживання необлікованого алкоголю, обсяг якого визначається з застосуванням цілого набору припущень.

Середній рівень споживання алкогольних напоїв на душу населення відповідно до методології ВООЗ розраховується виходячи з даних про виробництво, імпорт, експорт та дані фіскальних органів про реалізацію таких напоїв. Споживання вимірюється в літрах чистого спирту і є сумою споживання абсолютного алкоголю за видами таких напоїв: пиво, вино, спиртні напої, інше). Інформація отримується з різних джерел. Пріоритетним джерелом отримання інформації є національні служби державної статистики; другим за пріоритетом джерелом, залежно від конкретної країни є статистика діяльності алкогольної галузі у відкритому доступі³ і третім джерелом є підрозділ Продовольчої і сільськогосподарської статистики статистичної бази даних ООН (FAOSTAT – Food and Agriculture Organization of the United Nations' statistical database).

Для країн, для яких джерелом даних є FAOSTAT до сукупного споживання може бути включені необліковане офіційною статистикою споживання. Крім того, відбулися зміни в джерелі даних для деяких країн на початку 2000-х років. Оновлення для цього показника проводиться на постійній основі, як дані стають доступними.

При визначені рівня нелегального споживання алкогольних напоїв використання даних ВООЗ щодо рівня споживання алкогольних напоїв на душу населення є суперечливим. Так, проведення ВООЗ оцінок щодо споживання алкоголю на душу населення, хоча і базуються на основі багатьох показників, є універсальними для всіх країн та відповідно не можуть враховувати специфіку кожної.

Крім того неможливо встановити ступінь валідності показників ВООЗ і через відсутність у відкритих джерелах самої методики проведення розрахунків. Водночас, як альтернативний спосіб, оцінювання рівня

---

³ Основні джерела: Canadean, IWSR-International Wine and Spirit Research, OIV-Міжнародна організація винограду і вина (OIV-International Organisation of Vine and Wine), Інститут вина (Wine Institute), World Drink Trends

нелегального споживання (*НС*) алкогольних напоїв може бути проведено шляхом порівняння розрахункового рівня споживання алкогольних напоїв за їх видами з відповідними показниками офіційного обігу та розрахунковими обсягами алкоголю, що виготовлені домогосподарствами для власного споживання:

$$НС = СС - ЛС - ДС, \quad (9)$$

де *НС* є обсягом нелегального ринку алкогольних напоїв, *СС* – загальний обсяг споживання, *ЛС* – обсяг легального споживання (обігу), *ДС* – обсяг споживання алкоголю виробленого домогосподарствами.

Окрім недоліків, що властиві індивідуально для кожної з наведених вище методик, варто виділити й спільні, які дещо ускладнюють процедуру їх впровадження та мінімізують достовірність результатів оцінки. Так, виходячи з даних, які подаються Державною службою статистики України, є можливість розрахунку частки нелегального ринку підакцизних товарів лише у річному вимірі. Відповідно дана обставина провокує отримання результатів з нижчим рівнем деталізації про характер тенденції тіньового сектору протягом певного часового проміжку. Переважна частина необхідних для оцінки даних оприлюднюються Державною службою статистики України з значним лагом, у більшості випадків з – річним. Відповідно, унеможлиблюється проведення аналізу стану та динаміки обсягів нелегального ринку алкогольних напоїв в оперативному режимі (у поточному періоді). Крім цього результати, отримані від застосування даних методик, не надають точну оцінку дійсних обсягів нелегального ринку підакцизних товарів, або зміни в короткотерміновий період. Варто інтерпретувати результати лише як довгострокову тенденцію.

Таким чином, кількість та різноаспектність підходів щодо оцінки оцінки нелегального ринку алкогольних напоїв відображає той факт, що відсутня єдина позиція щодо визначення методу отримання найбільш достовірних результатів. Специфіка окремих країн та недоліки статистичної бази змушують формувати для кожної країни індивідуальні підходи на основі

комбінації існуючих. В свою чергу, це провокує появу значних розбіжностей в оцінках обсягів тіньової економіки як всередині однієї країни, так й у світовому контексті. Тому, на сьогодні вважаємо за доцільним одночасне застосування кількох методик, попередньо адаптованих до вітчизняних умов.

Вважаємо, що найбільш оптимальним підходом (за наявності відповідних статистичних даних або відомостей, отриманих шляхом опитування кінцевих споживачів алкогольних напоїв та тютюнових виробів) є саме застосування комплексу методик оцінки тіньового ринку алкогольних напоїв. Дана обставина актуалізує необхідність виділення специфічних особливостей у функціональному призначенні кожної методики з обов'язковим їхнім врахуванням у висновках.

Результати вказаних методик є зіставними, оскільки, по-перше, розрахунки здійснюються на спільній інформаційній базі, а, по-друге, обидві методики максимально охоплюють етапи обігу алкогольних напоїв. Наступний крок передбачає зіставлення результатів методик, що оцінюють нелегальний ринок алкогольних напоїв в контексті сум недоотриманих надходжень акцизного податку. На цьому етапі доречно застосовувати методики оцінки на основі концепції податкових розривів та економетричного моделювання. Одержані оцінки нададуть змогу сформулювати висновки не лише щодо обсягів ухилення від сплати акцизного податку, а й визначити резерви для підвищення фіскальної ефективності специфічного акцизного оподаткування. Очевидно, що достовірність та адекватність одержаних результатів передусім буде залежати від якості та повноти статистичної бази.

Однак, зважаючи на сьогоднішній рівень інформаційного забезпечення для Державної фіскальної служби України найбільш близьким на першому етапі (щодо адекватності оцінок) є використання підходу, який передбачає зіставлення даних щодо офіційних продажів підакцизних товарів з даними про їх реалізацію кінцевим споживачам. На сьогодні в Україні реалізувати такий підхід можливо лише шляхом використання даних Державної служби

статистики щодо динаміки та структури кінцевих витрат домогосподарств. Методично даний підхід можливо найбільш ефективно застосувати шляхом виконання наступної послідовності дій:

1. Визначити легальний рівень споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів шляхом корегування рівня виробництва таких товарів на обсяг імпорту (+) та експорту (-).

2. Встановити середньорічні ціни. Для алкогольних напоїв оцінка повинна здійснюватися за окремими їх видами, при чому основна увага повинна приділятися найбільш значимим з фіскальної точки зору видам алкогольних напоїв.

3. Встановити загальний показник витрат домогосподарств на придбання алкогольних напоїв (тютюнових виробів) з використанням даних щорічних досліджень домогосподарств, що здійснюється Державною службою статистики України і спрямовані на визначення структури сукупних споживчих витрат.

4. Визначений рівень сукупних витрат на придбання алкогольних напоїв корегується з врахуванням похибки дослідження, а також показника адекватності відповіді респондентів опитування.

5. На даному етапі визначається показник, який в подальшому буде взятий за основу при визначенні середньозваженого показника оцінки тінізації окремого сегменту ринку підакцизних товарів (алкогольних напоїв за видами чи тютюнових виробів).

Відмітимо, що для алкогольних напоїв Державною службою статистики України приводяться також дані щодо структури роздрібного товарообороту алкогольних напоїв, а також структури сукупних витрат домогосподарств. Поряд з іншим такі показники вказують на досить стабільну частку витрат на алкогольні напої в структурі сукупних витрат домогосподарств, а також відмінностях у їх рівні для міських поселень та сільської місцевості. Дані про витрати на придбання алкогольних напоїв, які отримуються і відповідним чином узагальнюються Державною статистичною службою України не дозволяють говорити про достатню адекватність наявних підходів до

отримання інформації про реальний стан споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів, структуру та динаміку такого споживання.

Однак, системним недоліком при здійсненні розрахунків варто вважати використання оціночних даних про обсяг контрабанди тютюнових виробів з України до країн ЄС. Крім того, такий показник не можна вважати як остаточний, адже інформаційна база заснована на оціночних судженнях кінцевих споживачів даної групи підакцизних товарів. Водночас використання даного підходу для алкогольного ринку є проблематичним зважаючи на те, що оцінка рівня споживання алкогольних напоїв Державною статистичною службою України здійснюється в цілому без деталізації на види алкогольних напоїв, а саме як частка в загальному показнику сукупних споживчих витрат.

Аналіз даних, що отримуються органами Державної фіскальної служби України відповідно до положень Наказу МФУ від 11.02.2016 № 49 «Про затвердження форм звітів щодо виробництва й обігу спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів та порядків їх заповнення» та (форми 1-РС, 2-РС, 3-РС, 1-ОА, 1-ОТ) дозволяють говорити про наявність резервів для підвищення ефективності інформаційного наповнення проведення оцінок рівня тінізації ринку алкогольних напоїв та тютюнових виробів. Однак, необхідність досягнення таких цілей повинно бути враховано при подальшому удосконаленні звітних форм, а також порядку їх представлення до фіскальних органів країни.

Висновки. Наприкінці варто відмітити, що нелегальний ринок в економіці не є проблемою однієї країни. Враховуючи стрімкий розвиток глобалізаційних процесів у світовому економічному просторі, боротьба з тіньовою економікою має проводитись у глобальних масштабах. Так, нелегальний ринок у будь-якій галузі формує ризики у фінансовій та економічній системах країни в цілому. У світовому вимірі загострення економічної розбалансованості в одній країні може набувати рис інфекції, й відповідно, бути загрозою для країн-сусідів, чи країн, що є основними партнерами в експортно-імпортних операціях. Таким чином, здійснюючи моніторинг нелегального ринку підакцизних товарів, не слід зосереджувати

увагу лише на внутрішньому ринку. А заходи щодо протидії тіншовим операціям повинні базуватись на міжнародному економічному співробітництві.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіншової економіки : Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 р. № 123. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503>.
2. Schneider F. The Shadow Economy and Work in the Shadow: What Do We (Not) Know? // IZA Discussion Papers 6423 Institute for the Study of Labour. (IZA). – 2012. – 73 p. [Electronic resource]. – Available at : <http://ftp.iza.org/dp6423.pdf>
3. Лейфура М. В. Основні методики оцінки рівня тіншової економіки та її динаміка в Україні // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – (10). – С.
4. Олефір В. Оцінка обсягів нелегального обігу підакцизних товарів / В. Олефір // Економіс. – 2013. – № 10. – С. 4–8.
5. Попова М. Н. Методы оценки и государственного регулирования теневого сектора виноградарско-винодельческой отрасли АПК Украины // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D, Экономические и юридические науки : научно-теоретический журнал. – 2014. – № 14. – С. 119–122.
6. Исаров О. Б. Теневой сектор в сфере алкогольного бизнеса: оценка и методы государственного воздействия / О. Б. Исаров // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 2. – С. 111–124.
7. Розбудова комплексної системи протидії тінзації ринку підакцизних товарів України в умовах євроінтеграції : Проміжний звіт з НДР № держреєстрації 0117U004361 / Коротун В. І, Кошук Т. В., Новицька Н. В., Хлебнікова І. І. та ін. / кер. авт. кол. В. І. Коротун – Ірпінь : Науково-дослідний інститут фіскальної політики Університету ДФС, 2017. – 180 с.
8. Немцов А. В. Оценка уровня потребления алкоголя в России: обзор литературы / А. В. Немцов, Ю. Е. Разводовский // Собириология. – 2017. – № 1(11). – С. 78–88
9. Measuring Tax Gaps 2016 Edition. Methodological Annex : An Officials Statistics Release // HMRC Corporate Communications. – October 2016. – 65 p.
10. Reducing opportunities for tax non-compliance in the underground economy // Forum on tax administration: SME compliance sub-group (Information note). / OECD. – January 2012 . – P. 69.
11. Fitz J. Estimates of California Cigarette Excise Tax Revenue Losses // Federation of Tax Administrators Revenue Estimating and Tax Research Conference. – September 17, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.taxadmin.org.

Коротун Володимир Іванович – кандидат економічних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту фіскальної політики з науково-організаційної роботи, Університет фіскальної служби України, м. Ірпінь.

Новицька Надія Володимирівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем оподаткування юридичних осіб Науково-дослідного інституту фіскальної політики, Університет фіскальної служби України, м. Ірпінь.